

Perspektiv på politisk idéhistoria

Redaktörer
Hjalmar Falk
My Klockar Linder
& Petter Tistedt

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

© Författarna

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryck: E-print, Stockholm 2023

Södertörn Studies in Intellectual and Cultural History 9
Södertörn Academic Studies 93
ISSN 1650-433X
ISBN 978-91-89504-34-9 (tryck)
ISBN 978-91-89504-35-6 (digital)

Formeringen av det politiska

Ur valstatistikens tidiga historia

Petter Tistedt

För den som är intresserad av att forska om modern politisk idéhistoria erbjuder arkiv och bibliotek mängder med fascinerande, märkvärdiga och underhållande källor: allt från filosofiska storverk och de legendariska statsmännens brevsamlingar till dagspolitikens debatter, rapporter och propaganda i dagstidningar, valaffischer och radiosändningar.¹ Det är material som idéhistoriker är vana att arbeta med och som fortsätter att användas på nya och kreativa sätt. Kan politisk idéhistoria även inkludera något så till synes intellektuellt torftigt och passivt dokumenterande som statistik över politiska val? Kan ett sådant material användas för att besvara andra och kanske mer angelägna frågor än de frågor som statistiken själv en gång sattes samman för att besvara?

Svaren på båda dessa frågor är ja, och ett mål med denna text är att visa hur det kan gå till. Om detta i sin tur stimulerar läsarens kreativitet och intresse för att söka upp och testa att arbeta med även andra källor som vanligtvis befunnits sig i periferin av den politiska idéhistorien är ett syfte med kapitlet uppnått. Men avsikten är också mer analytisk. Jag vill föreslå ett sätt att studera den historiska formeringen av vad vi kan kalla ”det politiska”. Vad jag menar med detta kommer jag att utveckla nedan. Redan här

¹ Forskningen som detta kapitel bygger på genomfördes inom ramen för projektet ”Homo elector. Väljaren i samhällsvetenskap, politik och reklam under mellankrigstiden”, finansierat av Vetenskapsrådet (dnr 421-2014-815).

kan dock sägas att jag inte endast är intresserad av politik i snävare mening (partiers och politikernas kamp om makten, lagstiftning, regeringsutövning). Med det politiska avser jag snarare ett fält och verksamhetsområde där människor upprättar och omskapar gemenskaper, definierar vad som ska räknas som allmänna angelägenheter och utarbetar sätt att hantera dessa. Det är ett fält som visserligen inte alltid är präglad av skarpa konflikter, men som aldrig är riktigt färdigt och vars former och gränser kontinuerligt utmanas, försvaras och förändras.

De empiriska utgångspunkterna för kapitlet hämtar jag från mina tidigare publicerade studier av hur offentlig valstatistik producerade kunskap om demokratins ”folk” – långt innan tillkomsten av opinionsundersökningar och samhällsvetenskaplig valforskning – samt hur denna kunskap cirkulerade och togs i bruk i offentligheten.² Att undersöka valstatistikens tidiga historia – i Sverige började den samlas in efter representationsreformen 1866 – är kort sagt ett sätt att närma sig formeringen av det politiska som sätter fokus på hur kvantifierad kunskap om väljare kom att bli en till synes naturlig och oumbärlig del av det politiska livet i demokratier.

Valstatistiken representerade folket och det politiska livet på sitt säregna och föränderliga sätt i knastertorra officiella publikationer, vilket var resultatet av krångliga och tidsödande administrativa processer under ledning av Statistiska Centralbyrån (SCB).³ Men betydelsen av detta arbete – inklusive de kunskaps-

² Petter Tistedt: ”Knowing the *demos*. Gender and the politics of classifying voters in the aftermath of universal suffrage” i *Scandinavian journal of history*, 44:3 (2019); Petter Tistedt: ”Folket i siffror. Den svenska valstatistikens politik, 1866–1921” i *Historisk tidskrift* 140:2 (2020); Petter Tistedt: ”Valstatistik i bruk. Socialdemokratin, väljarna och den osäkra demokratin 1912–1929” i *Arkiv* 12 (2020). Empiriskt bygger detta kapitel helt och hållet på dessa föregående undersökningar, men resultaten tematiseras här på ett nytt sätt i syfte att tydligare åskådliggöra och diskutera det slags politiska idéhistoria det är frågan om.

³ Den första valstatistiken publicerades i ”Statistisk redogörelse öfver de för 1867 års Riksdag hållna elektors- och riksdagsmannaval” i *Statistisk tidskrift* 3:15–23 (1869); efter ett uppehåll publicerades valstatistiken sedan i SCB:s

intressen, överväganden och framställningsformer som präglade siffrorna – blir särskilt framträdande när det sätts i dialog med debatter kring politisk representation, gemensam kunskapsbildning, medborgarskap och offentlig makt som präglade samtiden. Mitt sätt att undersöka hur valstatistiken bidrog till att forma det politiska tar därmed även hänsyn till hur siffrorna togs i bruk på dagstidningarnas ledar- och nyhetssidor, i de politiska tidskrifternas strategidiskussioner, i valagitation, samhällsvetenskapliga utredningar och riksdagsdebatter.

Kapitlet är upplagt på följande sätt: Först ska jag i korthet visa hur forskare tidigare studerat statistik som historiskt fenomen. Därefter ska jag utveckla fyra sätt som valstatistiken bidrog till formeringen av det politiska fältet: den etablerade gemensam kunskap, utformade nya kunskapsobjekt, cirkulerade och bearbetades i offentligheten, och den underbyggde särpräglade sätt att uppfatta och förhålla sig till politiska gemenskaper. Avslutningen sammanfattar och utvecklar till sist vilka bredare slutsatser som kan dras av detta, eller med andra ord vilket slags politisk idéhistoria vi har att göra med i detta fall.

Historiseringar av statistik

Valstatistiken dokumenterade resultatet av politik, exempelvis hur röster fördelade sig på olika kandidater och partier samt hur lagstiftning på rösträttens område påverkade vilka som kunde delta i valen. Det är också som en sådan tillförlitlig *dokumentation* som valstatistiken främst kommit till användning i historieforskningen. Inte minst har uppgifter om valdeltagande samt väljarkårens storlek och karaktär intresserat, eftersom det kan belysa frågor om politisering och demokratisering. Att 1880-talets så kallade tullfråga engagerade väljarna på dittills okända sätt går

publikationsserie *Bidrag till Sveriges officiella statistik. R) Val-statistik* (Stockholm, 1873–1909) och *Sveriges officiella statistik. Allmänna val: Riksdagsmannavalen* (Stockholm, 1912–1968). I det följande hänvisar jag till den publicerade statistiken genom att ange förkortad titel samt de år som redovisas i respektive volym.

exempelvis att utläsa av valstatistiken, vilket också redan konstaterades i samtiden.⁴ Att använda valstatistiken på detta sätt – som en tillförlitlig dokumentation – är förstås legitimt och har genererat intressanta resultat.⁵

Min ingång är däremot en annan. Istället för att betrakta valstatistiken som en dokumentation av politiken undersöker jag den som en *intervention*. Det jag därmed vill uppmärksamma är att valstatistiken – precis som annan statistik – inte alls bara passivt registrerade och återgav mer eller mindre obestridliga fakta kring riksdagsvalen. Valstatistiken förändrade världen och gjorde nya former av politiskt tänkande och handlande möjligt och relevant för de historiska aktörerna. Det valstatistiken undersökte, hur den gjorde det eller de sätt som resultaten presenterades på var inte givet på förhand, inte bara en ”spegling” av studieobjektets karaktär och inte utan konsekvenser för den politiska sfären i sin samtid. Hur uppgifterna samlades in, hur materialet kategoriserades och ordnades samt med vilka syften, motiv och praktiska överväganden detta skedde kan med andra ord studeras som en intressant historisk process i sig. Kort sagt: statistiken behöver inte bara betraktas som en berättande källa, vilken mer eller mindre tillförlitligt endast återger skeenden för oss; den bör även förstås som en kvarleva, som *del i* skeenden. Forskningen behöver inte heller nöja sig med att studera statistikens tillkomst. Jag har även undersökt hur valstatistiken togs i bruk i sin samtid: hur den användes för att utvärdera existerande lagstiftning och argumentera för och emot reformförslag, hur den omarbetades av partipolitiska aktivister, hur den infogades i politiskt-ideologiska och partistrategiska diskussioner, samt blev föremål för principiella debatter om vad som var intressant och legitimt att veta om väljarna.

⁴ *Valstatistik 1885–1887*, 20.

⁵ Ett även internationellt sett tidigt exempel är Herbert Tingsten: *Political behavior. Studies in election statistics* (London, 1937); se även t.ex. Leif Lewin, Bo Jansson & Dag Sörbom: *The Swedish electorate 1887–1968* (Stockholm, 1972); Mattias Lindgren: *Utän rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018* (Stockholm, 2020).

Att på detta sätt historisera statistik, att inte endast betrakta den som en källa till kunskap *om* utan som en medskapande faktor *i* historiska processer, har på senare tid genererat mängder av intressanta forskningsresultat. Det fokus på representationer och materialitet – de sätt som framställningar och föreställningar tar form i praktiker och medier, och inte bara avspeglar världen utan återverkar på den – som stått i fokus för kulturhistorisk forskning har lämpat sig utmärkt som grund för studier av statistik.⁶ En lång rad humanister och samhällsvetare har således undersökt statistikens konstitutiva roll i modern administration, vetenskap, politik och offentlig kultur. Statistik har använts i statliga och privata sammanhang för att inventera resurser, för att analysera sociala och medicinska problem, för att framställa vetenskaplig kunskap och för att förklara samhället för dess medborgare. Kulturhistorisk forskning har ofta intresserat sig för hur särskilt meningsbärande kategorier upprättats och etablerats och här har statistikens historia erbjudit ett mycket värdefullt material. Inte minst har statistikhistoriker undersökt konstruktioner av ”befolkningen” och särskilt dess förment farliga eller avvikande delar, såsom arbetare, fattiga, sjuka och brottslingar.⁷

Att statistik varit konstituerande för de frågor, problem, områden och angelägenheter som politiken sysselsatt sig med, eller om man så vill för de sätt som en politisk sfär upprättats, är således

⁶ Se t.ex. Anders Ekström: *Representation och materialitet. Introduktioner till kulturhistorien* (Nora, 2009).

⁷ Här kan jag endast ge några framträdande exempel som en ingång till detta rika forskningsområde: Joshua Cole: *The power of large numbers. Population, politics, and gender in nineteenth-century France* (Ithaca, 2000); Tom Crook & Glen O'Hara (red.): *Statistics and the public sphere. Numbers and the people in modern Britain, c. 1800–2000* (New York, 2011); Alain Desrosières: *The politics of large numbers. A history of statistical reasoning* (Cambridge, Mass., 1998); Jason D. Hansson: *Mapping the Germans. Statistical science, cartography, and the visualization of the German nation, 1848–1914* (Oxford, 2015); till svensk forskning på området hör Anders Ekström: ”Siffror, ord eller bilder? Perspektiv på produktionen av statistik i mitten av 1800-talet” i *Lychnos* (1999); Henrik Höjer: *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870* (Hedemora, 2001); Frans Lundgren: *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt* (Hedemora, 2003), kap. 3.

tydligt. Det kan därför vara en smula överraskande att historiserande studier av valstatistik är nästan helt frånvarande från statistikhistorisk forskning – särskilt eftersom valstatistik länge var en unik och oöverträffat auktoritativ källa till kunskap om väljarna, och därtill redovisade grunden till den politiska maktens fördelning och legitimitet. Ingen särskild uppmärksamhet, varken i Sverige eller utomlands, har ägnats åt hur kunskap om ”folket” – politikens *demos* – upprättades med hjälp av statistik långt före mellan- och efterkrigstidens etablering av opinionsundersökningar och kvantitativ valforskning.⁸

En möjlig del av förklaringen till detta förbiseende är att valstatistikens studieobjekt skiljer sig påtagligt åt från de som statistikhistoriker brukar ägna sig åt. Det som särskilt stått i fokus för forskningens intressen har varit att undersöka hur statistik använts för att kartlägga och redogöra för fenomen som gärna framstod som mer eller mindre ”naturliga”: befolkningens storlek och sammansättning, olika former av arbete eller annan ekonomisk aktivitet, nationens naturresurser eller spridningen av samhällsfarliga sjukdomar. Till skillnad från detta så syftade valstatistiken till att bidra till förståelsen av ett fenomen som helt och hållet blivit till genom medvetna och avsiktliga politiska beslut: en väljarkår och dess agerande i allmänna val. Detta var inte heller en befolkningsgrupp som i första hand förstods som farlig eller avvikande, i behov av övervakning och kontroll, utan snarare som en samling av nationens mest respektabla representanter.⁹

⁸ Till i viss mån näraliggande forskning hör Wim de Jong & Harm Kaal: ”Mapping the demos. The scientisation of the political, electoral research and Dutch political parties, c. 1900–1980”, *Contemporary European history* 26:1 (2017); Benjamin Schröder: ”Wer ist Freund, wer Feind? Parteien und Wähler in politischer Unsicherheit” i Tim B. Müller & Adam Tooze (red.): *Normalität und Fragilität. Demokratie nach dem Ersten Weltkrieg* (Hamburg, 2015).

⁹ Resonemangen i detta och föregående stycke bygger på den utförligare diskussionen av forskningsläget i Tistedt: ”Folket i siffror”, 224–226.

Valstatistiken och formeringen av det politiska

Valstatistiken dokumenterade uppenbarligen politiska processer och deras resultat. Det krävs inget breddat politikbegrepp för att konstatera det. Att den dokumenterade politik betyder däremot inte nödvändigtvis att den själv var politisk i någon mening, eller att den bidrog till formeringen av ett politiskt fält. På ett plan var valstatistik och politik (fortfarande i en snäv mening) ömsesidigt konstituerande helt enkelt genom att valstatistiken fick effekter ifråga om hur politiker förhöll sig till rådande rösträttslagstiftning, vilket i sin tur påverkade vilka som kunde rösta och därmed den statistik över valen som sedermera publicerades. Men det finns fler sätt som vi kan förstå valstatistiken som en konstituerande del av det politiska livet och en särskilt politisk sfär från och med andra hälften av 1800-talet.

En del möda har lagts ner på att diskutera och kritisera idén om ”det politiska” som något evigt och oföränderligt, som något med en särskild essens som särskiljer det från andra områden av mänsklig liv och verksamhet. För historiker (med eller utan prefix) ligger det närmast till hands att söka förstå det politiska som något föränderligt – som något som uppkommit, som är i fortsatt tillblivelse och förvandling, och som också kan gå förlorat. Till historikerns uppgift hör då att studera hur sådana processer gått till i praktiken och hur människor reflekterat över och sökt hantera dem. Historiker såsom Pierre Rosanvallon har i sådana sammanhang talat om det politiska i syfte att fånga upp även sådana fenomen och processer som inte ryms inom en snävare (i praktiken modern, västerländsk) definition av politik men som ändå rör frågor om ”makt och rätt, stat och nation, jämlikhet och rättvisa, identitet och skillnad, medborgarskap och civilitet”.¹⁰ En deltagare i ett stort forskningssamarbete där begreppet varit styrande har effektivt sammanfattat att det politiska kan förstås som ”a wider realm or space of communication about public

¹⁰ Pierre Rosanvallon: *Demokratin som problem* (Stockholm, 2009), 18.

affairs”.¹¹ Det är då avgörande att detta rum för kommunikation om allmänna angelägenheter förstås som historiskt föränderligt, där formerna för kommunikationen liksom vad som ska räknas som allmänt och angeläget är något ofta omstritt och varierande med tid och plats. Hur sådana rum blivit till är en fråga om makt i den mening makt utövas i parlament och andra institutioner som kan fatta bindande beslut för gemenskaper och sammanslutningar. Men det är också en fråga om makt i form av språkliga, ideologiska, vetenskapliga, materiella och institutionella förutsättningar för vad som etablerats som allmänna angelägenheter och sätt att hantera dessa.¹²

Med en sådan analytisk utgångspunkt kan en historisk undersökning av valstatistiken och dess förändringar över tid visa hur sifferproduktionen inte endast var en neutral, extern sammanställning av fakta, utan att den var ett produktivt bidrag till det politiska genom att framställa, kommunicera, och underbygga gemensamma angelägenheter – inte minst särpräglade förståelser av ”folket” som elektorat. Detta blir då ett sätt att visa hur valstatistiken – i linje med perspektiven inom den historiska statistikforskningen – inte endast dokumenterade processer som är intressanta för historiker, utan även intervenerade i dem. Jag ska här lyfta fram fyra, delvis överlappande, sätt som valstatistiken bidrog till att forma det politiska under ett ungefärligt halvsekel efter 1860-talets representationsreform.

1. Etableringen av allmänna angelägenheter

Valstatistiken var, när den institutionaliserades som en del i SCB:s verksamhet kring 1870, en del i en mycket bredare och redan etablerad vision, typisk för 1800-talets liberalism. När den började

¹¹ Willibald Steinmetz: ”Introduction” i Ingrid Gilcher-Holtey, Heinz-Gerhard Haupt & Willibald Steinmetz (red.): *Writing political history today* (Frankfurt & New York, 2013), 40. Boken är ett resultat av forskningssamarbetet ”The political as communicative space in history” som bedrevs vid universitetet i Bielefeld, Tyskland.

¹² Se vidare inledningen och övriga bidrag i Gilcher-Holtey et al. (red.): *Writing political history today*.

publiceras i *Bidrag till Sveriges officiella statistik* 1873 var det som det artonde ämnesområdet i en redan ambitiös serie publikationer. Men varför skulle någon statistik samlas in och varför skulle den vara offentlig? Svaret på den första frågan var att den antogs kunna erbjuda en oöverträffad kunskap om storskaliga samhällsfenomen, från befolkningsutveckling och ekonomisk aktivitet till epidemier och brottslighet. Svaret på den andra frågan var att medborgarna behövde sådan gemensam och tillförlitlig kunskap för att kunna föra en konstruktiv allmän debatt om dessa samhällsfenomen. SCB:s chef Fredrik Theodor Berg förklarade således att var och en skulle kunna hämta ”tillräcklig ledning för sitt omdöme” i den officiella statistiken.¹³ Det som stod på spel, resonerade Berg, var inget mindre än möjligheten att upprätthålla ett fritt samhälle:

När ordet inom folkförsamlingen och pressen är fritt, när alla de ensidiga åsikter, misstag och öfverdrifter, hvartill okunnigheten, den sårade egenkärleken, makt- och ärelystnaden, egennyttan m. fl. passioner så lätt kunna göra sig skyldiga, ej sällan vinna talangfulla sakförare, skulle samhället snart afledas från den utvecklingsbana, som friheten velat utstaka med ledning af det upplysta allmänna vettets lugna pröfning och grundade öfvertygelse, och i stället komma att slitas af osäkerhet, misstro, förvirring och omkastningar allt efter den subjektiva uppfattningen, eller de vexlande fläktarna af en konstlad haltlös opinion, derest ej någon skiljedomare funnes, hvars opartiskhet ingen af de stridiga meningarna kunde med framgång göra tvifvelaktig.¹⁴

Att vara en sådan skiljedomare var den officiella statistikens uppgift. I valstatistikens fall innebar det att den skulle informera såväl värderingen av hur den nya riksdagsordningen omsattes i praktiken som framtida reformarbete på området. Valstatistiken skulle enligt Berg utgöra en ”mättstock för ståndpunkten af det

¹³ Fredrik Theodor Berg: ”Utkast till en plan för Sveriges officiella statistik” i *Statistisk Tidskrift* 4:24–27 (1870), 2.

¹⁴ *Ibid.*, 5–6.

politiska lifvet hos folket”.¹⁵ Den bredare samhällsvisionen som den officiella statistiken, inklusive valstatistiken, avsåg att förverkliga gick således ut på att synliggöra samhället för dess medlemmar, för att ge dem möjlighet att inte bara gemensamt förstå utan även förändra och förbättra. Statistiken var därmed en avsiktlig och – med tanke på den respekt den mottogs med – framgångsrik del i upprättandet av en allmän sfär, och det både genom dess officiella kartläggningar av samhället och genom att vara föremål för såväl popularisering som offentlig granskning. Statistiken erbjöd med andra ord både siffror för bedömning och diskussion om allmänna angelägenheter och etablerades själv som en sådan angelägenhet.¹⁶

2. Upprättandet av nya kunskapsobjekt

Valstatistiken började alltså att samlas in från och med det första valet efter representationsreformen 1866, då ståndsriksdagen ersattes av tvåkammarriksdagen. Valstatistiken kunde nu läsas för att få reda på kvantitativa uppgifter om de röstberättigade och hur de begagnade sig av sina politiska rättigheter i val till den direktvalda andra kammaren. Den visade således hur många som var valberättigade i olika delar av landet, både i absoluta siffror och i förhållande till hela befolkningen, till alla myndiga män (senare även kvinnor) och till antalet riksdagsledamöter. Den visade även hur många av de valberättigade som deltog i valen liksom resultatet av deras deltagande. Valstatistiken meddelade därtill mer kvalitativa uppgifter, exempelvis i vilken utsträckning det förekom valstrider (tillfällen då rösterna fördelades på olika kandidater i någon anmärkningsvärd utsträckning) samt vilka problem

¹⁵ Ibid., 174; en utförligare redogörelse för valstatistikens tillkomstsammanhang och uppgifter finns i Tistedt: ”Folket i siffror”, 227–231.

¹⁶ Se vidare t.ex. ibid.; Tistedt: ”Valstatistik i bruk”; Anders Ekström: ”Showing at one view”. Ferdinand Boberg’s ’statistical machinery’ and the visionary pedagogy of early twentieth-century statistical display” i *Early popular visual culture* 6:1 (2008); Höjer: *Svenska siffror*; Frans Lundgren: ”Att konstruera vetenskapliga maskiner. Statistikens medieformer under 1800-talets andra hälft” i Anders Ekström (red.): *Den mediala vetenskapen* (Nora, 2004).

i valförrättningarna som förekommit. Kontinuiteten i redovisningarna var avgörande för att kunna följa förändringar över tid, men med tiden infördes också nya viktiga kategoriseringar av väljarna. I samband med att valrätten reformerades 1907–1909 ("allmän rösträtt" för män) samt 1919–21 (rösträtt även för kvinnor), infördes således yrkes- och klassindelningar respektive kön i valstatistiken. Från denna tid redovisade statistiken även hur de nya rösträttsstrecken verkade, samt hur väljarna och deras representanter fördelade sig över de politiska partierna.

Statistiken upprättade därmed det politiska folket som konkret kunskapsobjekt istället för en ständigt vag och undflyende abstraktion. Andra kunskapsområden framställde andra "folk" som sina studieobjekt. Folket som "befolkning", med sin hälsa, reproduktion och produktivitet, var föremål för den medicinska vetenskapen och kartlades i andra grenar av den officiella statistiken; som nation stod det "svenska folket" i centrum för historieforskning; etnologin framställde kunskap om det "vanliga folkets" traditionella liv; medan den så kallade masspsykologin framställde det farliga folket, gatornas förment irrationella massor som hotade den bestående ordningen. När det gällde tillförlitlig, till synes odiskutabel kunskap om det politiska folk som utsåg sina representanter i riksdagen var det främst valstatistiken som fanns att tillgå.

När jag talar om att studera hur valstatistiken producerade kunskap om demokratins folk är det med andra ord frågan om något väldigt specifikt och relativt snävt: folket som elektorat, som ett föränderligt kollektiv av väljare. "Svenska folket representeras av riksdagen" slog riksdagsordningen (§ 1) fast, och det var i första hand den politiskt bemyndigade delen av detta folk som valstatistiken framställde kunskap om. En politiskt-teoretisk grund till den nya tvåkammarrisdagen var att samhället inte bestod av ett antal funktionellt avgränsade stånd eller andra i förväg definerade grupper, utan av *personer*, vilka kunde och borde ingå vilka relationer med varandra som de önskade. Detta var den så kallade personlighetsprincipen – också det en distinkt liberal idé. Det var en av valstatistikens uppgifter att framställa detta politiska

folk och dess agerande i allmänna val på ett sätt som var överblickbart, begripligt och användbart.¹⁷

Av de kategorier som användes för att representera folket i siffror var många hämtade från Riksdagsordningen, men valstatistiken använde sig av flera kategorier som saknade motsvarigheter där. Därför lämnade den också ett eget bidrag till den offentliga förståelsen av de röstberättigade som ett politiskt bemyndigat kollektiv. Till dessa senare kategorier hörde yrke, klass (från 1929 kallade socialgrupper) och kön. Detta var relevanta kategorier för utvärdering av såväl genomförda som föreslagna reformer. Det var därmed också kategorier som visade personlighetsprincipens begränsningar både som grund för statistisk kunskap och utgångspunkt för debatt och reformarbete i den förändrade politiska situationen kring sekelskiftet 1900. I centrum för kunskapsintresset ställdes nu allt oftare arbetare, arbetarklass och kvinnor. Detta var inte grupper som individerna själva valt att ingå i, vilket betydde att de också var något helt annat än den liberala personlighetsprincipens fria associationer.¹⁸

Frågor om valstatistikens kategoriseringsarbete och dess konsekvenser ställdes på sin spets i början på 1920-talet då riksdagen behandlade det socialdemokratiska förslaget att räkna mäns och kvinnors röster för sig, så att man med hjälp av valstatistiken inte bara kunde jämföra valdeltagande och hur strecken verkade utan även se om män och kvinnor röstade på olika partier. I dessa debatter frammanades tre olika förståelser av demokratins folk. För socialdemokraterna var folket att betrakta som ett antal segment som kunde tilltalas och engageras på olika sätt beroende på vilka de var och vilka åsikter de redan hade. Mot detta ställdes både en liberal vision av ett folk bestående av individer snarare än grupper, och en konservativ vision av folket som en hel och odelbar gemenskap. I båda fallen var det på politisk-teoretiska grunder djupt problematiskt att räkna mäns och kvinnors röster

¹⁷ Se vidare Tistedt, "Folket i siffror", 232–235.

¹⁸ Detta stycke bygger på *ibid.*, 239–249. Socialgruppskategorins historia undersöks i Carl-Filip Smedberg: *Klassriket. Socialgruppsindelningen som skillnadsteknologi under 1900-talet* (Uppsala, 2022).

för sig. Motståndet mot reformen var därmed ett lyckat försök att motverka ett målgruppstänkande inom politiken som sedermera blivit fullkomligt naturaliserat. Detta var samtidigt diskussioner som underbyggde en fortsatt osäkerhet, även efter den allmänna rösträtten, om hur folket skulle förstås och vad det egentligen var för slags demokrati som hade skapats.¹⁹

3. Cirkulering och bruk

Den publicerade valstatistiken cirkulerade bland såväl politiker som en bredare allmänhet och användes och bearbetades i politiska, vetenskapliga och kommersiella syften.²⁰ Statsvetare försökte exempelvis räkna ut den politiska partifördelningen mellan de olika sociala klasserna eller visa hur valdeltagande förändrats över tid och rum, medan kommersiella aktörer infogade siffrorna i populära översiktsverk, reklam och marknadsundersökningar. Valstatistiken kunde i den politiska debatten användas både för att argumentera *för* en vidgning av rösträtten (genom att peka på hur många som uteslöts) och *emot* samma sak (genom att lyfta fram det ringa intresset för att delta i valen); den drogs in i diskussionerna om önskvärdheten av proportionella val, om de lokala bristerna i förståelse för valprocedurerna, om valdistriktens utformning och om kort- och långsiktiga metoder för att vinna röster. De politiska debatterna under perioden handlade ofta om principiella frågor om rättvisa, likhet inför lagen och demokratisk inkludering, men tillgången på valstatistik underbyggde alltså även möjligheten att göra överväganden om rösträtten som var påtagligt pragmatiska och taktiska och grundade i fakta om kvantitativa styrkeförhållanden.²¹

Ett exempel på hur valstatistiken sattes i bruk kan hämtas från debatter inom det socialdemokratiska partiet under 1910- och

¹⁹ Detta stycke bygger på Tistedt, "Knowing the *demos*".

²⁰ En kunskapshistorisk introduktion till begreppet cirkulering står att finna i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.): *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018).

²¹ Tistedt: "Folket i siffror", särskilt 236–237, 248.

1920-talen, publicerade i dagstidningar och tidskrifter. Här drogs siffrorna in i för svensk historieskrivning klassiska diskussioner om partiets representativa anspråk och dess långsiktiga möjligheter och strategier för parlamentariskt maktövertagande. Ledande socialdemokrater betraktade valstatistiken som ett verktyg att ta i bruk och omarbета men även en resurs som behövde granskas kritiskt för att klarlägga dess begränsningar och tillkortakommanden. På så sätt förstods den inte som något redan färdigt, rent byråkratiskt eller ens politiskt neutralt. Valstatistiken med dess yrkes- och klasskategoriseringar var användbar, men lästes inte okritiskt utan med påtagligt intresse för dess särskilda användbarhet och begränsningar i politiskt-strategiska hänseenden. Siffrorna kunde, rätt bearbetade, visa möjligheten att vinna makten genom valurnorna och därmed ge trovärdighet åt en reformistisk linje och åt strävandena att finna hopp i en osäker och konfliktfylld tid. Valstatistiken informerade således diskussionerna kring vilka grupper partiet borde prioritera i sitt valarbete, och den var en given referens i det sena 1920-talets debatter om hur man skulle förstå och använda sig av de centrala politiska kategorierna ”klass” och ”folk”. Här, liksom i statsvetarnas bearbetningar, var just valstatistikens klassindelning (vilken själv hade en uppkomst nära knuten till statsvetenskaplig forskning) avgörande för bedömningarna av siffrornas användbarhet.²²

4. Politiskt-pedagogiska uppgifter

Slutligen underbyggde valstatistiken särskilda sätt att uppfatta och förhålla sig till politiska gemenskaper, något som skulle kunna kallas dess politiskt-pedagogiska uppgifter eller effekter. Detta kunde var både avsiktligt från SCB:s sida och mer av en oavsedd konsekvens eller åtminstone en inte uttalad målsättning. Till den förra kategorin kan räknas ett mål som ställdes upp då valstatistiken introducerades i *Bidrag till Sveriges officiella statistik 1873*. Här slogs fast att en av dess uppgifter var att skapa möjligheter för

²² Detta stycke bygger på Tistedt: ”Valstatistik i bruk”.

ett slags medborgerlig självreflektion vars mål var att se det egna bidraget till den politiska processen i ett större sammanhang. Den "enskilde politiskt berättigade" kunde således med dess hjälp "bättre än inom sin egen lilla verkningskrets" avgöra i vilken mån han utövat något inflytande på valens utgång.²³ Vissa av de tidigare nämnda socialdemokratiska bearbetningarna hade ett liknande syfte, om än utifrån det mer omedelbart instrumentella syftet att övertyga väljare. Den överblick över elektoratet som SCB:s arbete möjliggjorde, och som gav de socialdemokratiska ledarna och debattörerna en grund för bedömning av partiets utsikter och uppgifter, kunde således användas för att låta väljarna få syn på den egna relationen till hela väljarkåren och genom detta betydelsen av att delta i valet. Titeln på en valbroschyr från 1924 gjorde poängen tydlig: *Arbetarpartiet kan segra! Vad valstatistiken lär*.²⁴

Till valstatistikens politiskt-pedagogiska dimensioner kan även räknas det sätt som den blev en del av ett vid tiden mycket bredare nationellt projekt. Tillsammans med annan både officiellt och privat framställd statistik kom valstatistiken att underbygga det historikern Henrik Höjer kallat nationell integration och identifikation. Genom att skapa gemensamma referensramar och framställa nationen som helhet medverkade den till de kommunikativa processer där, med Höjers ord, "människor medvetandegörs om varandra som delar av samma nationella enhet" och till framställningar där "identiteten aktivt medvetandegörs, bearbetas och skapas".²⁵ Det särpräglade sätt som valstatistiken bidrog till sådana processer var just genom att framställa grunden för riksdagens makt, den institution som representerade hela folket och nationen.²⁶ Valstatistiken, så som den förstods på SCB, var också beroende av en nationellt integrerande process i en annan mening än att den skapade gemensamma referensramar. Det handlar då

²³ *Valstatistik 1872*, 1. Se vidare Lundgren: "Att konstruera vetenskapliga maskiner"; Ekström, "Showing at one view".

²⁴ Sveriges socialdemokratiska arbetareparti: *Arbetarpartiet kan segra! Vad valstatistiken lär* (Stockholm, 1924); Tistedt: "Valstatistik i bruk", 88.

²⁵ Höjer, *Svenska siffror*, 25, 26.

²⁶ Tistedt, "Folket i siffror", 231.

om själva processen att samla in siffrorna, de landsomfattande nätverk av aktörer som upprättades, och de likriktade procedurer som krävdes för att siffrorna skulle vara fullständiga och pålitliga. Initiala problem med att samla in valstatistik visade att det krävdes av lokala företrädare (med vars hjälp siffrorna samlades in) att de hade den rätta motivationen att tjäna det allmänna, samt den vana och praktiska kunskap som behövdes för att hantera de efterfrågade uppgifterna. Detta var sådant som folkbildning kunde förbättra, vilket innebar att även denna sorts integration kunde inlemmas i ett politiskt projekt med liberal tendens, där en trångsynt och okunnig allmoge reformerades till kompetenta, ansvarstagande medborgare i det allmännas tjänst.²⁷

Allmänna angelägenheter, allmänt vetande och formeringen det politiska

Vad är det frågan om för slags politisk idéhistoria här? Det är ett slags historieskrivning som tar vardagliga praktiker, föreställningar, argument och debatter på allvar. Den reducerar dem inte till avspeglingar av något redan befintligt, så som färdigformulerade ideologier, politiska eliters egenintressen och maktspel, aktörernas personliga motiv, eller till någon föregivet mer fundamental nivå av verkligheten. Valstatistiken betraktas inte heller som en "text" som ska förklaras genom att "kontextualiseras" med hänvisning till något bortom den själv. Istället är avsikten att studera vad verksamheterna omvandlade, möjliggjorde eller fick att hända: nya, omvandlade eller reproducerade kunskapsobjekt, analys- och kommunikationsformer, problemformuleringar, målsättningar och referensramar. I en sådan analys kan ingen klar gräns dras mellan politisk teori och praktik, utan snarare är avsikten att undersöka hur exempelvis ideologi, kunskap, kommunikationsformer, politiska kategorier och partistrategiska över-

²⁷ Metoderna för insamling och problemen som uppstod redovisades i de offentliga rapporterna; bristen på allmänanda och folkbildning lyftes specifikt fram i "Statistisk redogörelse öfver de för 1867 års Riksdag hållna elektor- och riksdagsmannaval", 165.

väganden informerade varandra för att därigenom formera, omforma och upprätthålla det politiska. Det som står i centrum är utbyten snarare än ursprung eller spridning, och analysen kräver ingen förutbestämd hierarki mellan olika slags källor, historiska aktörer eller institutioner.

Mina fyra teman ovan är inte endast empiriska resultat av mina studier i valstatistikens historia. Avsikten är snarare att låta dem tillsammans föreslå en analytisk riktning för även andra studier, eller med andra ord att ringa in och formulera ett givande sätt att bedriva politisk idéhistoria. För *det första* kan alltså en sådan politisk idéhistoria undersöka upprättandet av allmänna angelägenheter, där vetandet om gemensamma ting inte bara är offentligt, gemensamt och tillgängligt utan etableras som betydelsefullt att ta hänsyn till och diskutera. För *det andra* inkluderas en undersökning av hur vetandet om de allmänna angelägenheterna var produktivt i den meningen att det konstituerade det den gjorde anspråk på att beskriva. Det handlar därmed om hur vetandet etablerade nya kunskapsobjekt vars uppträdande gjorde skillnad för, i detta fall, politiska praktiker och gemenskaper. För *det tredje* studeras hur vetandet togs i bruk, flyttades runt mellan olika sammanhang och blev föremål för kreativa omarbetningar utifrån skilda avsikter och målsättningar. För *det fjärde* inkluderar denna form av politisk idéhistoria undersökningar av hur dessa processer framställde eller underbyggde publikpositioner, former av självförståelse och sätt att uppfatta och förhålla sig till politiska gemenskaper.

Att inget av detta ska reduceras till redan existerande intellektuella, politiska, institutionella eller andra förhållanden betyder inte att befintliga maktrelationer utesluts ur analysen. Makten att etablera allmänna angelägenheter, producera nya och omarbета befintliga kunskapsobjekt, samt att skapa möjligheter till politisk relevant identifikation och integrering var – och är – givetvis synnerligen ojämnt fördelad. Bakom valstatistiken stod staten, eller närmare bestämt den statliga myndigheten SCB, vilket var nödvändigt för att siffrorna över huvud taget skulle kunna samlas in och publiceras, och vars syfte att tjäna lagstiftaren var avgörande

för överväganden om hur statistiken skulle framställas, ordnas och kommuniceras. Det går också att vända på analysen och istället för att studera formeringen av det politiska undersöka dess erosion: Hur har något förhindrats att bli allmänt och angeläget? Hur har inte bara kunskap utan även okunskap producerats, och med vilka effekter? Hur har vetande gjorts otillgängligt, ointressant, osynligt, esoteriskt eller oanvändbart? Hur bryts gemenskaper ner? I en tid som vår, när mycket politisk aktivitet tycks syfta till att destabilisera själva möjligheterna att etablera ett gemensamt vetande om ens de enklaste eller mest välbelagda omständigheter, framstår kritiska undersökningar av såväl formeringen som eroderingen av det politiska som påtagligt angelägna.²⁸

Som en allmän kunskapsform, som cirkulerade och togs i bruk av många skilda aktörer, bidrog valstatistiken till att skapa en gemensam sfär där frågor om hur man skulle leva tillsammans debatterades. Även om jag särskilt betonat den produktiva sidan av allt detta, så finns det anledning att också betona begränsningarna i det som skapades. Jag nämnde tidigare åtskillnaden mellan valstatistikens folk å ena sidan och å andra sidan den befolkning, det vanliga folk, svenska folk eller de folkmassor som upptog andra kunskapsformer. Men även det politiska folket, inklusive demokratins *demos*, kan anta olika skepnader, varav valstatistikens elektorat bara är ett. Just de samtida kategorierna befolkning, vanligt folk, svenska folket och folkmassor understryker i själva verket det politiskt bemyndigade folkets begränsningar: det finns alltid en möjlighet att förändra och utvidga folkets gränser, och detta behöver inte endast ske genom att fler tillerkänns rätt att delta i allmänna val. Folkrörelser, demonstrationer och petitioner men även litteratur och konst var sätt att synliggöra och konkretisera folket som den offentliga valstatistiken till sin natur ute-

²⁸ Produktionen av okunskap studeras inom ett forskningsfält som på engelska kommit att kallas "agnotology", se t.ex. Robert N. Proctor and Londa Schiebinger (red.): *Agnology. The making and unmaking of ignorance* (Stanford, 2008).

slöt.²⁹ Till skillnad från sådana alternativa framställningar fanns det inget i valstatistiken som direkt riskerade att destabilisera eller bryta med tidens begränsade formella representation av det politiska folket. I SCB:s publikationer var folket lätt överblickbart, begripligt, ofarligt och relativt förutsägbart. Det krävdes en aktiv och målmedveten omarbetning för att få den att tjäna andra syften.

²⁹ För historiska och politisk-teoretiska diskussioner om hur folket avgränsas och synliggörs, se exempelvis Jason Frank: *Constituent moments. Enacting the people in postrevolutionary America* (Durham, N.C., 2010); Jason Frank: *The democratic sublime. On aesthetics and popular assembly* (Oxford, 2021); Kevin Olson: *Imagined sovereignties. The power of the people and other myths of the modern age* (Cambridge, 2017); jfr även Kihlbergs bidrag till denna volym.